

Małgorzata Majchrzak

Przemiany społeczno-polityczne w królestwie Buganda pod wpływem kolonializmu

---

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 27, 101-136

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAŁGORZATA MAJCHRZAK

PRZEMIANY SPOŁECZNO-POLITYCZNE W KRÓLESTWIE BUGANDA
POD WPLYWEM KOLONIALIZMU

Treść: Uwagi wstępne. — Struktura władzy królestwa Buganda w okresie przedkolonialnym. — Ingerencja kolonializmu w tradycyjne struktury.

UWAGI WSTĘPNE

Rozważania niniejsze dotyczyć będą okresu, w którym tradycyjne Królestwo Buganda — jedno z największych królestw Międzyjeziora Afrykańskiego — osiągnęło szczyt swego rozwoju, a następnie zostało podporządkowane wpływom angielskim, stając się jednym z państw kolonialnych pod protektoratem Wielkiej Brytanii. Mowa więc będzie o okresie panowania Mutesy I (lata 1856—1884), stanowiącym punkt kulminacyjny w świetności Bugandy, następnie o okresie protektoratu brytyjskiego trwającego od 1894 do października 1962 r., kiedy federacyjne państwo Uganda uzyskało niepodległość.

Rys historyczny. Penetracja europejska związana z tymi terenami sięga połowy XIX wieku. Pierwszymi podróżnikami po rubieżach państw pasterskich byli Anglicy, I. H. Speke i J. A. Grant. Były to lata 1855—1863. Pierwszym badaczem, który bliżej poznał ten teren i poczynił istotne odkrycia, był H. M. Stanley (oszacował wielkość floty na Jeziorze Wiktorii, podał genealogię królów Bugandy). Historia osadnictwa na tych obszarach sięga początku naszej ery. Już wtedy bowiem ludy je zamieszkujące prowadziły osiadły tryb życia. Głównym ich zajęciem było rolnictwo.

Polski badacz Afryki, Jan Czekanowski¹, następująco charakteryzuje Międzyjeziorze pod względem antropologicznym: ludność obszarów,

---

¹ J. Czekanowski, *Feudalne państwa pasterskie afrykańskiego Międzyjeziora*, „Przeгляд Socjologiczny”, t. XV/1, 1961.

które były zalesione, stanowili Pigmeje; podlegali wpływowi sudańskich Nigrytów wędrujących na te tereny. Dalsze przemiany ludności spowodowane były najazdami szczepów pasterskich Niloto-Chamitów i Szyluków. Seligman określa również plemiona Bantu jako ludność pochodzenia nigryckiego z domieszkami chamickimi².

Historia państw utworzonych przez te plemiona oparta jest na tradycji ustnej. Opowiadanie historii było instytucją społeczną, a rola opowiadaczy historii tak jak na obszarze całej Afryki była bardzo zaszczytna. Prócz „opowiadaczy historii” byli również „kontrolerzy opowiadaczy historii”. Dzięki temu udało się zrekonstruować np. genealogię królów Bugandy. Legenda ludu Ganda głosi, co nawiązuje do wspomnianych wyżej wpływów chamickich, iż założycielem państwa i pierwszym jego władcą był Kintu. Przybył on z północy przyprawiając ze sobą jedną krowę, jedną kozę, przynosząc korzeń banana i słodki ziemniak, które rozmnażając się cudownie wkrótce zaspokajały zapotrzebowanie całego kraju. Plemieniu Ganda przydzielono banany. Jednakże Kintu znudzony głupotą ludzką i rozlewem krwi zniknął, lecz nie zginął. Odtąd poszukiwanie jego należało do tradycji. Znalazł go w końcu król Ma'anda jako starego człowieka, siedzącego w lesie na tronie. Miał on białą brodę, a członkowie jego świty byli jasnoskórymi, ubranymi na biało ludźmi. Ma'anda spowodował rozlew krwi, a rozgniewany tym Kintu zniknął ze świata na zawsze.

Zdaniem Sir A. Kagwa, historyka pochodzącego z plemienia Ganda, a także Fallersa „linia królewska Ganda wyłoniła się jako *primus inter pares*, jako jedna z patrylinearnych grup pokrewieństwa, które pierwotnie miały z grubsza jednakowy status [...] Zgodnie z Fallersem ta tradycja minionej równości w odniesieniu do rdzennych obszarów królestwa oznaczała, że pierwsi królowie musieli ostrożnie obchodzić się z klanami i ich naczelnikami. Aczkolwiek wyjaśnia to, że władza kabaki wzmacniała się kosztem naczelników klanów lub *bataka* [naczelnicy grup pokrewieństwa — M.M.], to klany Ganda stanowiły w tym czasie siły opozycji w stosunku do centralnej władzy królewskiej. Nie jest jednak stwierdzone, aby ta opozycja kiedykolwiek stworzyła rzeczywistą groźbę dla władzy królewskiej. Zarówno w wypadku Bunjoro, jak i Bugandy klany były zmuszone do jej przyjęcia poprzez liczne rytuały, ceremonie i urzędy (tak samo skutecznie jak poprzez małżeństwa ich kobiet z królem)³.

Omawiany obszar kulturowo-geograficzny objęty jest kulturą Niloto-Chamitów, której gospodarka tradycyjna oparta była na hodowli byd-

² C.G. Seligman, *Ludy Afryki*, Warszawa, 1972,

³ J. Beatie, *The Nyoro State*, Oxford 1971 At the Clarendon Press, s. 256.

ła i rolnictwie. Oprócz bydła hodowano także kozy, owce i kury. Zajmowano się uprawą bananów, prosa, sorgo, ryżu, fasoli, orzechów ziemnych, ogórków. Przy uprawie posługiwano się kopaczkami. Niloto-Chamici używali łuków oraz włóczni i noży produkowanych z żelaza. Posiadali znajomość budowy dużych łodzi — królowie Bugandy mieli swoją flotę wojenną. Używali także soli i warzyli piwo bananowe. Nosili ubrania ze skór.

Buganda jako królestwo Międzyjeziora wyodrębniła się w wyniku rozpadu imperium Kitwara na przełomie XVI i XVII w., w skład którego wchodziły inne królestwa, takie jak Toro, Bunjoro, Rwanda, Burundi, Ankole. Początkowo najsilniejsze z nich było Bunjoro — państwo o tradycjach pasterskich. Jednakże przełom XVIII i XIX w. stanowił początek hegemonii Bugandy trwającej aż do momentu kolonizacji. Przyczyną zmienności dominacji tych państw były ciągłe wojny międzyplemienne mające na celu zajmowanie sąsiednich terenów celem powiększenia posiadłości, zagarnianie stad bydła, zdobywanie niewolników, wprowadzanie stosunków poddaństwa⁴.

Problematyka. Plemiona afrykańskiego Międzyjeziora należą do grupy językowej Bantu, charakteryzującej się tym, że znaczenie wyrazów zmienia się wraz z przedrostkiem. Tak więc w przypadku omawianego plemienia Buganda oznacza kraj plemienia Ganda, Muganda to jeden członek plemienia, Baganda to ogół ludności plemienia, a luganda — język plemienia Ganda.

Wszystkie terminy w języku luganda używane w tekście cytowane są za Fallersem i pochodzą ze zbioru studiów etnograficznych poświęconych Bugandzie, wydanych pod jego redakcją⁵.

Ustrój królestwa Buganda — odnosi się to zresztą do całego Międzyjeziora — oparty był na podobnej do feudalnej organizacji państwa, po-

---

⁴ Taką ekspansywną działalność prowadziło królestwo Ankole. Około XIV w. koczownicze plemię Bachimów, będące trzonem tego królestwa, podbiło osiadłych i rolniczych Bairu i wprowadziło stosunki późnowolnicze. Np. Bairu musieli składać daniny, nie mieli prawa zawierania mieszanych małżeństw, jakkolwiek Bachimowie posiadali konkubiny wśród Bairu. Bairu nie mogli posiadać mlecznych krów ani awansować w systemie społeczno-politycznym. Bairu — mówi Oberg — „nie mieli żadnych praw politycznych”, płacili „daniny w naturze i w pracy [...] dlatego Bachimowie dążyli do utrzymania ich w poddaństwie”. B. Davidson, *Stara Afryka na nowo odkryta*, Warszawa 1972, s. 255. Dokładny opis królestwa Ankole dają M. Fort i E.E. Evans-Pritchard w *African Political Systems*, London 1961 Oxford University Press, s. 121.

⁵ L.A. Fallers, *The King's Men*. London 1964 Oxford University Press.

legającej na dawaniu w lenno ziemi. U Azande, ludożerczego ludu na południowych rubieżach środkowego Sudanu, gdzie nie hodowano bydła ze względu na występowanie muchy tse-tse i ziemia nie przedstawiała takiej wartości jak w państwach pasterskich, dawano w lenno kobiety. Istniejące w tym wypadku stosunki poligamiczne stwarzały dogodny grunt dla misjonarskich osiągnięć islamu. Czekanowski stwierdza, że w Bugandzie „ustrój feudalny opierał się na dawaniu w lenno posiadłości ziemskich. Natomiast w sąsiednich państwach pasterskich ich organizacja feudalna oparta była na dawaniu w lenno bydła [...] Pasterskie państwa Międzyjezera, łącznie z Bugandą, o organizacji feudalnej, opartej na dawaniu w lenno nie tylko posiadłości ziemskich, ale przede wszystkim krów, wykazywały dużo analogii do wczesnego europejskiego średniowiecza”⁶. Podobne porównania występują w tekstach innych autorów⁷.

W niniejszej pracy zamierzam przedstawić funkcjonowanie tradycyjnych struktur społeczno-politycznych w królestwie Buganda w okresie przedkolonialnym, a następnie ukazać sytuację, w której następuje zachwianie tradycyjnego systemu społecznego poprzez ingerencję czynnika zewnętrznego — w tym wypadku kolonializmu. Dla tego celu konieczne jest skoncentrowanie uwagi na pewnych, najważniejszych elementach struktury państwa Buganda.

Przyjmuję określenie struktury społecznej jako „ułożenie i przyporządkowanie sobie członków, instytucji i podgrup, składających się na grupę, oraz innych elementów tej grupy, takich jak elementy materialne, jak symbole i wartości, jak wzory zachowań i stosunków, pozycje społeczne zajmowane przez członków”⁸.

Rodzaj władzy będącej najważniejszym składowym elementem struktury państwa określanej jest poprzez jego ustrój polityczny. W przypadku Bugandy — państwa o charakterze plemiennym — mamy do czynienia z władzą tradycyjną oraz w pewnym sensie biurokratyczną. W pierwszym rządzie przedstawiony zostanie schemat jej funkcjonowania.

STRUKTURA WŁADZY KRÓLESTWA BUGANDA W OKRESIE PRZEDKOLONIALNYM

Ustrój Bugandy był podobny do feudalizmu średniowiecznej Europy. Jednakże zasadniczo różnił go od niego brak prywatnej własności ziemi. Występująca w Bugandzie instytucja lenna dotyczyła posiadłości ziemskich. W sąsiednich państwach pasterskich w lenno dawano kobie-

⁶ Czekanowski, *op. cit.*, s. 24.

⁷ Fallers, *op. cit.*, rozdz.: „Social Stratification in Traditional Buganda”.

⁸ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 275.

ty i bydło. Również i wśród Baganda panował zwyczaj posługiwania się kobietami i dziećmi jako „środkiem płatniczym”. Posiadały one wartość towaru, którym można było uiścić dług, lub prezentu, przy którego pomocy miało się nadzieję uzyskać korzyści natury materialnej lub prestiżowej. Będzie o tym jeszcze mowa w toku dalszych rozważań. Dla królestwa Buganda charakterystyczne było dążenie Króla — kabaki do silnej centralizacji władzy i kontroli jej funkcjonowania przez specjalnie w tym celu wyznaczonych ludzi. Z drugiej zaś strony istniały decentralistyczne tendencje naczelników grup pokrewieństwa. Był to podstawowy czynnik konfliktów drążących państwo od czasów najdawniejszych. Rywalizacja międzyplemienna oraz opozycja w stosunku do króla, a w okresie kolonialnym i postkolonialnym — w stosunku do rządu, przejawiała się w różnych formach. Należy przy tym zwrócić uwagę na opozycję naczelnika grupy pokrewieństwa w stosunku do kabaki — stojącego na szczycie struktury politycznej.

System polityczny i jego funkcjonowanie

System polityczny Bugandy w okresie przedkolonialnym był scentralizowany i zhierarchizowany. Królestwo posiadało stałą, regularną armię dowodzoną przez „zawodowych” dowódców. Funkcjonowanie systemu oparte było na organizacji typu biurokrytycznego, przy czym wynagrodzenie stanowiło możliwość użytkowania ziemi.

Cechą charakterystyczną systemu politycznego w Bugandzie było wzrastanie roli więzi pionowych, tzn. między szczeblami administracji, kosztem więzi poziomych — między poszczególnymi klanami i w strukturze rodowej. Mówiąc inaczej — w sytuacji tej integracja oparta była na zasadzie bezwzględnego podporządkowania odgórnym decyzjom.

Bakopi i hierarchia administracyjna. Najważniejszą i podstawową warstwą społeczną wśród Baganda byli *bakopi*. *Mukopi* — liczba pojedyncza od *bakopi* — była to przeciętna, anonimowa osoba nie wyróżniająca się w społeczeństwie ani urodzeniem, ani posiadaniem władzy.

Do obowiązków *bakopi* należała nie tylko uprawa ziemi, ale również produkcja żywności w ogóle (hodowla owiec, kóz, polowania na zwierzyinę, rybołówstwo, produkcja piwa) oraz inne czynności na rzecz naczelnika wsi. *Bakopi* budowali i naprawiali domy, zajmowali się garncarstwem, kowalstwem, szyciem ubrań, utrzymywaniem w porządku dróg wiodących do nadrzędnych punktów, jednostek terytorialnych. Działalność produkcyjna *bakopi* była tak intensywna, że wystarczała na utrzymanie grupy

ludzi zajmujących się działalnością polityczną i religijną. *Bakopi* płacili podatki w formie dziesięciny od dzierzawionych kawałków ziemi lub składali daniny ze swoich wyrobów rzemieślniczych lub połowów, jeśli zajmowali się rybołówstwem. Nadwyżki wymieniali na potrzebne towary na targowiskach pod kontrolą specjalnych urzędników.

W strukturze administracyjnej podlegali oni naczelnikowi wsi. Naczelnikiem wsi mógł być naczelnik klanu. Nie było to jednak zasadą, ponieważ posiadłości ziemskie nadawano, na przykład, za zasługi na polu bitwy czy za innego rodzaju działalność na korzyść państwa lub samego kabaki. Posiadłości te mogły być również wydzierżawiane. Pozycja w administracji nie musiała się więc pokrywać z pozycją zajmowaną w organizacji społecznej.

Podstawową jednostką terytorialno-administracyjną była wieś, na której czele stał naczelnik wsi. Następnym szczeblem władzy administracyjnej był naczelnik *miruka* — obejmującej kilka wsi. Kilka *miruka* tworzyło *ggombolola*. Z kolei *ggombolola* tworzyło *ssaza* — prowincję, których na obszarze Bugandy było dziesięć.

Naczelnicy wszystkich jednostek administracyjnych pochodzili z nominacji. Każdy naczelnik podlegał bezpośrednio wyżej stojącemu w tej hierarchii.

Wyższe kategorie urzędnicze i funkcjonowanie administracji. Dostojnicy dworscy — *batongole* wraz z naczelnikami prowincji — *bakungu* należeli do najwyższej kategorii urzędników. Do niej zaliczano również:

katikkiro — pierwszego ministra, który odgrywał szczególnie ważną rolę w czasie rządów kabaki oraz sprawował rządy w okresie *interregnum*;

kimbugwe — arcykapłana, pośredniczącego między królem a duchami przodków; przekazywał mu ich wolę i sugestie dotyczące zarządzania państwem; do jego obowiązków należało pilnowanie pepowiny królewskiej za życia kabaki;

kasujju — opiekuna potomków kabaki (książąt);

sabagabo — nosiciela tarczy królewskiej;

kibale — naczelnika pałacu, odpowiedzialnego za wygody kabaki i zaspokojenie jego życzeń oraz za sprawne funkcjonowanie dworu i służby;

gabungu — dowódcę floty;

mujasi — dowódcę wojsk.

Zarówno *katikkiro*, jak i wszyscy urzędnicy królewscy oraz większość przywódców terytorialnych (*bakungu*) byli przeważnie wybierani przez kabakę z setek chłopców przysyłanych do pałacu na służbę w cha-

rakterze *bagalagala* — paziów królewskich. Każdy urzędnik mógł być obdarowany przez kabakę dobrami ziemskimi w nagrodę za dobrą pracę. Odnosiło się to nie tylko do urzędników, których praca była związana z nadzorem nad posiadłościami ziemskimi, lecz również do urzędników sprawujących inne funkcje. Ziemią bardzo często obdarowywano także wojowników po zwycięskich wojnach z sąsiednimi państwami.

Jednakże każdy funkcjonariusz mógł być w każdej chwili odwołany ze swego stanowiska za uchybienia w dyscyplinie czy niewypełnianie obowiązków, zbyt małą gorliwość itp. Z chwilą utraty stanowiska tracił jednocześnie prawo do ziemi, którą został poprzednio obdarowany. Ziemia ta przypisana była do urzędu, a nie stanowiła prywatnej własności człowieka, który go sprawował.

Urzędy i posiadłości nie były dziedziczne. Regule tej nie podlegały jedynie dobra królowej matki, kabaki oraz posiadłości książąt i naczelników klanów. Książętami byli wszyscy potomkowie kabaki. Również w pewnej mierze niektóre funkcje dworskie stanowiły wyjątek od tej reguły. I tak np. funkcje dowódcy floty i naczelnika pałacu były obsadzone przez członków określonych klanów. Były więc w pewnym sensie dziedziczne.

Administrowanie królestwem polegało na sprawowaniu władzy nad *bakopi*. Byli oni zobowiązani do składania danin, do pracy nad utrzymaniem głównych dróg wiodących z poszczególnych prowincji do miejsca, w którym aktualnie przebywał kabaka⁹. *Bakopi* byli również zobowiązani do służby wojskowej na rzecz swojego administratora — a więc pośrednio kabaki. Niezależnie od tego istniała stała zawodowa armia składająca się z wojsk lądowych i floty, które posiadały profesjonalnych dowódców¹⁰.

Za wypełnianie wszelkich obowiązków w obrębie najmniejszej jednostki terytorialnej — wsi, naczelnik wsi był odpowiedzialny przed naczelnikiem *miruka*. Ten z kolei zdawał sprawę ze swego nadzoru naczelnikowi *ggombolola*. Naczelnik *ggombolola* kontrolując swoich podwładnych był odpowiedzialny przed wodzem *ssaza*. Wodzowie *ssaza* byli kontrolowani przez kabakę.

---

⁹ Stolica rozumiana jako miejsce pobytu króla ulegała przesunięciom ze względu na podróże kabaki, który często osobiście wizytował prowincje.

¹⁰ Według informacji Stanleya, który dotarł tam w 1875 r., armia królewska liczyła ok. 150 000 wojowników; na Jeziorze Wiktorii posiadała kilkaset łodzi zdolnych pomieścić 20 000 ludzi. Informacja ta pochodzi z książki Sz. Chodaka: *Systemy polityczne Afryki Czarnej*, Warszawa 1963.

Każda *ssaza* miała swój rząd będący odzwierciedleniem i w pewnym stopniu rekonstrukcją rządu królestwa. Składał się on z następujących osób:

- mumyuka* — drugi władający;
- ssaabaddu* — naczelnik służby;
- ssaabagabo* — naczelnik wojskowy;
- ssaabawaali* — rządca niewolników;
- musaale* — dowódca straży przedniej;
- mutuba* — głowa grupy pokrewieństwa¹¹.

Ten sam sposób uszeregowania był powielany na każdym niższym szczeblu administracyjnym.

Wodzowie tych samych jednostek terytorialnych byli nazywani *lubu-luba*, co znaczy „ta sama generacja” lub *ddaala limu* „ten sam krok na drabinie”.

Informacje o funkcjonowaniu administracji przebiegały pionowo przez poszczególne szczeble, aż do samego kabaki. Administratorzy posiadłości królewskich, które znajdowały się w obrębie wszystkich jednostek terytorialnych, sprawowali nieformalnie kontrolę nad działalnością ich naczelników. Informacje te przekazywali kabace w formie donosów.

Naczelnicy klanów posiadali pierwotnie duże znaczenie w decydowaniu o sprawach państwowych. Mieli swoje posiadłości niepodlegające kabace. Jednakże z czasem władza ich malała na rzecz wzmocniającej się władzy królewskiej — ziemia również przechodziła pod zarząd administracji państwowej (jakkolwiek ziemia klanów była nietykalna). Podobnie zmniejszała się rola *balangira* — potomków poprzednich królów, ponieważ kabaka nie chciał dzielić się z nimi władzą i niechętnie oddawał im ważniejsze stanowiska państwowe, obawiając się zagrożenia własnej pozycji.

W Bugandzie istniała również rada królewska — *Lukiiko*, składająca się z wodzów i urzędników. Pierwotnie nie była jednakże ona niczym innym jak tylko zgromadzeniem osobistości zobowiązanych do składania codziennie hołdów królowi. Dopiero w okresie kolonialnym i postkolonialnym *Lukiiko* przekształciło się w wybieralny kolektyw stanowiący ciało ustawodawcze.

Lojalność i instytucja klienteli. Składanie hołdu stanowiącego wyraz lojalności i subordynacji stało się rytuałem. Obyczaj ten był praktykowany od najwyższego szczebla hierarchii administracyj-

¹¹ Fallers, *op. cit.*, rozdz.: „Social Stratification in Traditional Buganda”.

nej aż do naczelnika wsi. Składanie hołdu łączyło się z tzw. instytucją klienteli, która była wyrazem osobistego związku między superiorem a jego podwładnym. W języku Luganda pierwszego określano mianem *mukama wange*, co oznacza „mój pan”, a drugiego *muddu wange*, co znaczy „mój sługa”.

Lojalność poddanych mierzona była częstotliwością i gorliwością, z jaką składali hołdy; najbardziej pożądanymi cechami były: uniżoność, posłuszeństwo i sumiennosc. Jedyne postawa podwładnego, spełniająca powyższe warunki w stosunkach z jego panem, mogła gwarantować awans w hierarchii administracyjnej. Dobrze wypełniane obowiązki dawały sposobność do zdobycia sławy i bogactwa. Umiejętność zachowania się podwładnego określana była przez Baganda jako „sztuka pokory” lub „sztuka bycia rządzonym”¹².

Instytucja klienteli była rozpowszechniona nie tylko na płaszczyźnie administracyjnej, lecz również w obrębie grup pokrewieństwa — w stosunkach między naczelnikiem klanu a jego członkami, między ojcem rodziny a dziećmi itp. Wzory zachowań związane z tym zjawiskiem były więc powszechnie obowiązujące we wszelkich dziedzinach życia.

Zwierzchnik zaś powinien odznaczać się sprawnością i zręcznością w zarządzaniu powierzonego mu obszaru bądź doskonałością wykonywania innych funkcji, np. związanych z obroną granic. Był więc podziwiany za mądrość i odwagę, za spryt, takt i subtelność w załatwianiu spraw — jeśli był rzecznikiem swoich podwładnych wobec urzędników wyższego szczebla administracji. Do jego obowiązków należało również rozsądzanie sporów pomiędzy podwładnymi. W momencie awansu zwierzchnika niektórzy jego podwładni mogli przejść wraz z nim na nowe miejsce, jeśli sobie tego życzyli.

Bardzo interesujący opis zachowań związanych z instytucją klienteli u Baganda przedstawia A.J. Richards¹³. Otóż istniejący obowiązek składania hołdów panom polegał na częstym ich odwiedzaniu i zasiadywaniu wraz z nimi w *kigango* (chata, w której przyjmowano podwładnych), gdzie otrzymywali rady i instrukcje, a także konkretne zadania. Było to poprzedzone oczekiwaniem na dziedzińcu przed domem pana. Oczekiwanie to często miało na celu podkreślenie jedynie obecności podwładnego — sama jego obecność była odnotowywana jako wyraz szacunku. Podwładni witając pana klękali przed nim prosząc o wyrażenie zgody na rozmowę. Podczas takich wizyt pan zabawiał się czasem grą stołową

¹² U Baganda istnieje przysłowie „służąc samemu sobie upokarzamy się sami”.

¹³ A.J. Richards, *Authority Patterns in Traditional Buganda* [w:] Fallers, *op. cit.*

zwaną *mweso*, nie zwracając uwagi na przybyłych, lub udzielał im rad nie uwidaczniając zainteresowania nimi, podczas gdy oni klęczeli w pewnej odległości. Niekiedy oczekiwanie na audiencję trwało bardzo długo — nawet cały dzień.

Władza kabaki będąca ukoronowaniem systemu politycznego stanowiła równocześnie gwarancję integracji państwowej i społecznej. Kabaka był posiadaczem całej ziemi i dysponentem władzy. Otaczano go czcią jako istotę na wpół boską. Tak dalece utożsamiano go z całym królestwem, iż stał się jego symbolem. Świadczy o tym m.in. fakt, że stan jego zdrowia łączono ze „zdrowiem” państwa. Nie wolno mu było nawet przewracać się w łóżku podczas snu, gdyż wierzono, że spowoduje to przewrót w państwie lub jakieś inne nieszczęście. Kabaka nie mógł być stary i niedołężny. Jeśli wiek nie pozwalał mu na pełnienie roli króla, musiał wejść w poczet nieżyjących monarchów¹⁴. Po śmierci otaczano go kultem.

Fizycznym symbolem nieżyjącego króla była jego kość szczękowa oraz pepowina, którą dekorował się jego następca. „Zadaniem” zmarłego kabaki było czuwanie nad dobrobytem i interesami państwa. Rządzący kabaka porozumiewał się z nim przy pomocy medium. Medium mogły być żony i siostry kabaki. Pośrednikiem między medium a kabaką był *kimbugwe* — arcykapłan.

Symbolami władzy królewskiej był także święty bęben¹⁵ i święty ogień, który podczas obecności kabaki w państwie bezustannie palił się przy bramie na głównej drodze wiodącej do pałacu.

Kabaka wywodził się z dynastii, która liczy 35 pokoleń, wliczając w to kabakę Mutesę II, który zmarł w 1939 r. w Londynie.

Wszyscy potomkowie kabaki byli książętami. Jednakże w walce o sukcesję tronu brali udział jedynie książęta bębna, tzn. potomkowie dziada kabaki¹⁶. Walka o tron istniała, gdyż w Bugandzie nie obowiązywała zasada primogenitury. Dążenie do objęcia tronu wiązało się z licznymi niebezpieczeństwami. Przegrani w tej walce płacili życiem albo ratowali się ucieczką. Dalsi patrylinearni krewni kabaki nie brali w niej udziału.

Królowa matka — żona kabaki i matka przyszłych następców tronu

¹⁴ Kabaka nie nadający się do pełnienia swojej funkcji był usuwany z tronu; gdy nie chciał ustąpić — zabijano go.

¹⁵ Święty bęben odzywał się wtedy, gdy kabaka siedział na tronie. O tym, jak dalece utożsamiano kabakę z państwem, świadczy fakt, że w czasie deportacji kabaki Mutesy II (lata 1953—1955) do Anglii święte bębny nie odezwały się ani razu.

¹⁶ Książęta w odróżnieniu od członków klanów nie mieli wspólnego totemicznego symbolu. Posiadali jedynie totemy swoich matek.

wybierana była przez samego kabakę; nie obowiązywała tu żadna zasada i królowe mogły pochodzić z rozmaitych klanów, jednak najczęściej dostarczały ich pewne klany (np. aż sześć razy pochodziły one z klanu Ryba Płucodyszna, cztery razy z klanu Wydra, cztery razy z klanu Grzyb, dwa razy z klanu Lampart.

Kabaka zawsze był księciem krwi. Określa się go w literaturze angielskiej jako *primus inter pares*. Osoba jego była otoczona kultem. Baganda nazywali kabakę *ssemanda* — ogień dla kowali: tak jak kowal kształtuje żelazo, może on kształtować przyszłość królestwa. Nazywano go również: *ssegwanga* — pierwszy w narodzie, *ssaabasajja* — pierwszy wśród mężczyzn, *ssaabataka* — pierwszy wśród głów klanów. Mówiono o nim *mpologoma* — lew i *namunswa* — król termitów.

Kabaka żył w otoczeniu dworu, w skład którego wchodziły: żony, słudzy, niewolnicy i paziowie. Wokół pałacu zgrupowani byli ważniejsi wodzowie i urzędnicy; zadaniem ich było nieustanne składanie hołdów i służenie mu. Ważniejsi wodzowie mieli swoje domy blisko pałacu, niezależnie od tych, które utrzymywali w swoich posiadłościach. W określonej części roku zobowiązani byli każdego dnia rano oddawać cześć kabace. Nieobecność podczas tej ceremonii traktowana była jako akt buty i niełjalności. Tak jak *bakopi* czekali na posłuchanie u swojego pana, tak obowiązkiem panów było czekanie na kabakę. Bez uprzedniego zaanon-sowania nie można było go zobaczyć. Prośbę o widzenie przedkładał *kati-kkiro* albo inny ważny dostojnik. Bramy pałacu były zamknięte i dokładnie strzeżone. Przed nimi tworzyła się stale kolejka oczekujących.

Służba w pałacu była przywilejem poddanych. Klany, z których pochodzili młodzi chłopcy — paziowie królewscy, oraz klany, które dostarczały kobiet i dziewcząt na żony i konkubiny lub służące dla kabaki, otaczane były szacunkiem.

Kabaka miał prawo karania swoich poddanych. Kary były bardzo surowe — od chłosty do kary śmierci¹⁷. Baganda akceptowali samowolne okrucieństwa kabaki. Mówiono o nim, że nie żałuje rodziców człowieka, którego zabił. Kabaka nie wykonywał osobiście wyroku. „Król nigdy nie zabija” — mówiono.

Ceremonia koronacji zawierała również szereg elementów podkreśla-

---

¹⁷ Jeden z królów Bugandy — dwudziesty z kolei — kabaka Kagulu, aby okazać swoją władzę, kazał pochować żywcem kilku mężczyzn w dole po drzewie, które uprzednio kazał im wykopać. Z kolei egzekutor jego ojca — kabaki Ndawula — skazał na śmierć jedną z żon królewskich, ponieważ zakaszła w czasie jego obecności. Jednakże kobieta ta okazała się brzemienna — musiałby więc zabić dziecko króla, wobec czego skazał na śmierć swoją własną brzemienną żonę — *Fallers, op. cit., s. 278.*

jących rolę kabaki w państwie. Przed wstąpieniem na tron brał on udział w grze zwanej *mweso*, w której musiał zwyciężyć. Była to rytualna walka symbolizująca zwycięstwo kabaki nad konkurentami do tronu. Kabaka zasadzał także drzewo — *mutuba*, którego wysokość symbolizowała długie panowanie, a szeroko rozrośnięte gałęzie oznaczały ekspansję Bugandy. Kabaka nosił skórę lamparta. Zwierzę to, symbolizujące siłę, było totemem jednego z klanów. Kabaka otrzymywał również dwa noże. Jeden służyć miał do zabijania buntowników, a drugi do sprawiedliwego rozstrzygania spraw — król bowiem powinien być bezstronny i nieprzekupny.

Kabaka oprócz tego, że był źródłem nadnaturalnej władzy¹⁸, źródłem bogactwa i potęgi królestwa, był także jego usankcjonowaną władzą. Swoją siłą gwarantował prawo i porządek w państwie. Kabaka wyznaczając *katikkiro* i urzędników państwowych czynił ich także dzielnicowymi sędziami. Od decyzji ich istniało prawo apelacji do kabaki, lecz jego niedostępność sprawiała, że niewielu Baganda mogło z tego korzystać. Kabaka, jeśli uznał to za stosowne, przewodniczył także specjalnym zebraniom klanowym dotyczącym spraw sukcesji w obrębie rodziny. Wszystkie stanowiska, nie tylko administracyjne i wojskowe, ale również kapłańskie, nadawał kabaka osobiście. Stanowił więc uwieńczone całość piramidy władzy w Bugandzie:

- był głową głów wszystkich klanów, *ssaabataka*,
- stał na szczycie struktury polityczno-administracyjnej,
- był najwyższą instancją w instytucji klienteli.

Mutesa I mniemał o sobie, że jest największym monarchą świata, dopóki Stanley nie powiedział mu o królowej Wiktorii.

Struktura społeczna państwa Buganda

Rodzina patrylinearna. Podstawową grupę społeczną u Baganda stanowiła poligamiczna rodzina patrylinearna. Liczba żon była wyznacznikiem zamożności. Żony kupowało się, a one wносиły posąg. Domostwo rodziny patrylinearnej stanowiło miniaturowe odzwierciedlenie dworu kabaki. Małżeństwo jako instytucja nie gwarantowało nierozzerwalności rodziny, gdyż istniała praktyka „dawania żon” w nagrodę za

¹⁸ Kult duchów zmarłych królów i wiara w ich wpływ na dobro państwa świadczy o tym dobitnie. Ośrodkami kultu były groby zmarłych królów — *masiro*. Grobowce przypominały pałac żyjącego kabaki, co sugerowało „obecność” zmarłego, którego traktowano jako doradcę w sprawach państwowych i opiekuna królestwa.

dobrą służbę¹⁹ lub jako forma spłacania długu. Powodowało to niepewność sytuacji dzieci. Mężczyzna posiadał absolutną władzę w rodzinie, zarówno w stosunku do żony, jak i do dzieci. Dzieci pochodzące z konkubinatu wychowywano w domu ojca, ponieważ fizyczne ojcostwo decydowało o prawie własności dziecka.

Istniał pewien wyjątek w bezwzględnym podporządkowaniu kobiety mężczyźnie. Kobiety na dużych dworach poligamicznych posiadały pewne prawa. Trzy najstarsze żony sprawowały władzę nad pozostałymi. Dzielily również status społeczny męża i oddawano im cześć w takim samym stopniu jak ich małżonkowi. Niekiedy nadawano im także tytuły mężczyzn dla określenia ich pozycji społecznej, np. *ssaabeaddu*. Uczestniczyły tym samym w karierze mężów. Posiadały również pewne wpływy przy nadawaniu tytułów. Najwyższy status, jaki mogła osiągnąć kobieta w królestwie, posiadała najstarsza żona kabaki — królowa matka — *nmmasole*.

Pozycja mężczyzny w rodzinie była uprzywilejowana i niekwestionowana. Miał prawo wymagać od żony, dzieci i członków swego domu (służba i niewolnicy) posłuszeństwa, skrajnej uniżoności, pokory. Materialne dobra i pozycja kobiety zależała od przychylności męża. Kompetencje żony ograniczone były do kuchni, uprawy ogrodu bananowego — *lusuku* (tylko dla potrzeb rodziny) i wychowania małych dzieci. Do obowiązków żony należała dbałość o wygodę męża. Istniał rytuał wymagający od kobiety obmywania stóp męża po jego powrocie do domu. Nie mogła ona jadać u boku męża, lecz z dziećmi i służbą na werandzie domu, a w najlepszym wypadku na drugim końcu maty służącej za stół. Ojciec zasiadał na krześle, którego nikt nie miał prawa zajmować.

Dzieci, podobnie jak i kobiety, obowiązywały w stosunku do ojca te same zasady zachowania. Nie wolno było im zasiadać ani dotykać krzesła ojca — będącego symbolicznym wyrazem podobieństwa roli ojca w rodzinie do roli kabaki w królestwie. Na tronie kabaki również nikt nie miał prawa siadać — oznaczałoby to bowiem zakusy na władzę. Dzieci chcąc rozmawiać z ojcem musiały klęczeć w znacznej od niego odległości. Witając go na progu domu również klękały. Starsi chłopcy jadalili posiłki osobno. Wspólne zasiadanie „przy stole” stwarzało okazję do widywania ojca i egzekwowania przez niego dyscypliny. Dzieci musiały ciężko pracować w domu i w ogrodzie bananowym. Były często i brutal-

---

¹⁹ U Azande np. — jak i w całej prawie Afryce — istniała zależność między wiekiem a posiadaniem żonami: młodzi ludzie otrzymywali stare żony darowane im przez wodzów. Wodzowie natomiast posiadali tym więcej młodych żon, im byli starsi i zamożniejsi.

nie karane za przewinienia. Nie utożsamiano tego ze znęcaniem się nad nimi, wręcz odwrotnie — uważano, że dobry ojciec przygotowuje w ten sposób dzieci do samodzielnego życia. Było to również formą sprawowania władzy nad nimi, tak jak kababa sprawował ją nad swoimi poddanymi²⁰. Ojcowie byli z reguły bardziej surowi dla swoich dzieci niż dla cudzych, przysyłanych na wychowanie do ich domów. Pomędzy trzecim a siódmym rokiem życia oddawano bowiem dzieci na wychowanie do domów dziadków albo do domów brata lub siostry ojca. Po dojściu do pewnego wieku oddawano je na służbę do domów naczelników różnych szczebli administracyjnych lub nieraz nawet do pałacu kabaki.

Chłopcy mogli zostać paziami, co było prawdziwym zaszczytem. Instytucję paziów określano mianem „szkoły wodzów”, ponieważ istotnie otwierała ona drogę do awansu społecznego — tu kształcili się przyszli zwierzchnicy. Bezwzględne posłuszeństwo egzekwowane przez ojca w domu rodzinnym owocowało w okresie pełnienia służby. Za niewypełnianie obowiązków paziowie mogli być zabijani. Nieposłuszne i niesumienne dzieci przynosiły wstyd rodzinie — toteż w wypadku, kiedy zostały ukarane śmiercią podczas służby u kabaki, obowiązkiem rodziców było podziękować królowi za wychowywanie i ukaranie dziecka oraz oddać na jego miejsce inne dziecko.

Dziewczęta oddawane na służbę pełniły rolę służących lub konkubin i mogły ostatecznie zostać żonami.

Dzieci pełniące służbę mogły być darowywane do innych domów. W ten sposób stawały się rzeczywistą własnością osób, którym je powierzono. Rotacja dzieci między rodzinami była zjawiskiem powszechnym.

Ojciec miał prawo faworyzowania dzieci — on decydował, które z dzieci zostanie oddane do „dobrego domu”, co umożliwiała późniejszy awans społeczny. Ponieważ nie istniała zasada primogenitury, ojciec często decydował przed śmiercią, który z synów albo który z synów jego brata zostanie jego dziedzicem, tzn. będzie jego *musika*²¹. Wybrany

---

²⁰ „Oczywiście mój ojciec karał mnie. ... Jak inaczej mógłby okazać swoją władzę nade mną?” — jest to wypowiedź współczesnej dziewczynki, znajdująca się w kwestionariuszu dotyczącym wzorów autorytetu w domu, rozproszonym wśród dzieci szkolnych. Patrz *Fallers, op. cit.*, s. 262.

²¹ Jeśli ojciec umierając nie pozostawił decyzji w sprawie sukcesji, decydowała o tym rada klanowa, przeważnie wybierając najstarszego syna — o ile nadawał się do tej roli. Różne osoby mogły uzyskać wpływ na rodzinę poprzez wydzierżawienie uprawianej przez nią ziemi i zajęcie w strukturze administracyjnej stanowiska, które piastował za życia ojciec rodziny.

chłopiec obejmował władzę w rodzinie. Jednak przed śmiercią ojca nie miał prawa zasiadania na jego krześle — oznaczałoby to, że chce objąć dziedzictwo jeszcze za jego życia. Dziedziczenie dóbr po ojcu nie dotyczyło posiadania ziemi aż do roku 1900, kiedy władze angielskie wprowadziły prawo prywatnej własności ziemi — *mailo*.

Dzięki ojcu dziecko miało prawo do członkostwa klanu i jego nazwy. Było to bardzo istotne ze względu na sukcesję i karierę polityczną, ponieważ członkowie najstarszych klanów mieli ułatwiony dostęp do wyższych stanowisk państwowych.

Władza ojca w rodzinie była więc odpowiednikiem władzy kabaki w królestwie. Ojciec decydował bezpośrednio o losach swoich dzieci, nie wolno było im krytykować go ani oceniać. Jeśli był nieobecny lub zmarł, dzieci wychowywane były przez jego brata, który starał się ukryć fakt, iż nie jest ich prawdziwym ojcem. Nie istniała więc wśród Baganda wyodrębniona instytucja „braci ojca”, występująca wśród innych plemion Bantu.

Stosunek do matki i wzajemne stosunki między rodzeństwem wynikały również z pozycji ojca i mężczyzny w rodzinie. Dzieci nie obawiały się matki — posiadały świadomość niższości kobiety. Matka karząc je działała wyłącznie w imieniu ojca. Obdarzana była jednak czcią i miłością, szczególnie ze strony dziewcząt. W wypadku braku matki pieczę nad nimi sprawowała siostra ojca.

Dla braci ważna była identyfikacja z członkami tego samego rodu. Synowie braci byli wymieniami między rodzinami tego samego rodu w celu utrzymania jego jedności. Z drugiej strony nie pozostawali w zażyłości, ponieważ byli wychowywani oddzielnie. Dotyczyło to szczególnie braci ze znaczniejszych rodzin. Młodzi chłopcy czuli się rywalami, co było pogłębiane przez ojca dyskryminacją jednych, a faworyzowaniem drugich. W sumie chłopiec zależny był od swojego ojca, od ojca rodziny, na której wychowanie go oddano, od głowy klanu, od pana, u którego służył, a także od samego kabaki. Wszystkie te zależności warunkowały jego sukces.

Lineaż i klan. W organizacji społecznej Baganda jednostką nadrzędną w stosunku do rodziny były lineaże i klany. W antropologii społecznej lineaż jest pojęciem określającym grupę osób powiązaną wyłącznie rzeczywistym pokrewieństwem — są to zarówno osoby zmarłe, jak i żyjące. Pojęcie to — powszechnie przyjęte w polskiej literaturze — Z. Szyfelbejn-Sokolewicz we *Wstępie do etnografii Afryki* określa jako zbiór wszystkich potomków pewnego rzeczywistego przodka w linii pros-

tej poprzez określoną liczbę generacji. W wypadku lineażu patrylinearnego są to potomkowie tego samego mężczyzny; matrylineaż tworzą potomkowie tej samej kobiety. W obrębie lineażu dużego, wielopokoleniowego może występować podział na segmenty lub podlineaże. U Fallersa²² występuje podział na lineaż główny, biorący początek od rzeczywistego przodka założyciela, oraz na lineaże boczne, wywodzące się od męskich potomków przodka założyciela. Lineaże stanowiły w Bugandzie małe wspólnoty lokalne. Jasność ich obrazu zacierała zasada „rotacji dzieci” między lineażami, a także między poszczególnymi rodzinami oraz instytucja klienteli, dzięki której istniała ruchliwość pionowa w obrębie całego społeczeństwa.

Pojęcie klanu (w polskiej literaturze stosowane wymiennie z pojęciem ród) łączy się z określeniem pojęcia pokrewieństwa ideacyjnego, czyli wyobrażeniowego. Klan jest wspólnotą, której członkowie wywodzą swoją genealogię od jednego legendarnego przodka. Na terenie Bugandy było 40 klanów totemicznych, tzw. *bika*, na czele których stali *bataka*, czyli głowy klanów. Klany nie tworzyły wspólnot terytorialnych. Zarówno lineaże jak i klany nie stanowiły elementów składowych struktury władzy państwowej. Ważniejsze były zależności wynikające ze związków, w których władza wiązała się z osobistym patronatem i klientelą. Związek ten określany był przy pomocy czasownika *kusenga*, oznaczającego przywiązanie się do kogoś przez wybór zwierzchnika, wobec którego obowiązywała lojalność. Związek ten mógł być do pewnego stopnia dobrowolny.

Naczelnicy klanów — *bataka*, posiadali ziemię²³, która stanowiła centrum kultu religijnego każdego *mutaka*, ponieważ znajdowały się tam groby jego przodków. Wiąż z przodkami dawała jednostce niezbędną społeczną identyfikację z klanem. „Mieszanina rysów, nazwy, znaki na twarzy, tabu związane z jedzeniem, mogą służyć do rozróżnienia członków różnych grup pokrewieństwa w społeczności”²⁴.

Identyfikacja z klanem, jak już wspomniano, była konieczna ze względu na sukcesję i możliwość awansu społecznego. Synowie wywodzący się ze starych klanów mieli większe szanse dostania się do domów zamożniejszych i znaczniejszych rodzin, a stamtąd na dwór kabaki.

Centralizacja władzy w ręku kabaki pomniejszała znaczenie głów

²² Fallers, *op. cit.*

²³ Posiadłości najstarszych klanów oraz większości głównych lineaży znajdowały się w głównej części królestwa, tzn. w pobliżu stałej siedziby *kabaki*.

²⁴ P.C. Lloyd, *Africa in Social Change*, London 1969 Penguin Books, s. 32.

klanu poprzez przechodzenie coraz większych obszarów ziemi pod zarząd wyznaczanych osobiście przez kabakę *bakungu* i *batongole*, czyli wodzów *ssaza* i urzędników.

Stratyfikacja społeczna i jej determinanty

Pojęcie stratyfikacji. W każdym społeczeństwie rozdział ról społecznych jest realizowany w oparciu o jego system społeczno-polityczny. Ponieważ dostępność szczególnie pożądaných ról jest ograniczona zazwyczaj zarówno przez ich ilość jak i przez wymagania stawiane przed osobami o nie się ubiegającymi, istnieją więc zasady selekcji w doborze do tych ról. Każda rola społeczna związana jest z pewnym statusem. Status ten jednostka albo dziedziczy poprzez grupę, do której należy dzięki urodzeniu — jest to wówczas status przypisany, albo też osiąga go w inny sposób, np. drogą awansu społecznego. Awans ten może być związany zarówno z indywidualnymi zdolnościami jednostki, jak i z innymi kryteriami, np. wiekiem (przekroczenie granicy pewnego wieku stanowi gwarancję uzyskania pewnego statusu) lub płcią.

W każdym wypadku istnieje grupa statusu jako punkt odniesienia dla jednostki. Pojęcie grupy statusu zawiera pojęcie systemu wartości, dzięki któremu członkowie takiej grupy mogą się nawzajem wartościować i dzięki któremu odróżniają siebie od innych grup społecznych.

W społeczeństwie tradycyjnym największe zróżnicowania zachodzą na bazie wieku i pokrewieństwa. W społeczeństwie takim jednostka otrzymuje status swojej rodziny: „w »tradycyjnych« społeczeństwach całego świata status przypisany jest dominujący — człowiek nie może uniknąć statusu, z jakim się urodził; i odwrotnie, dla nowoczesnego, przemysłowego społeczeństwa charakterystyczny jest status zdobyty — pozycja w życiu jest osiągnięta przez samego człowieka [...] W wielu tradycyjnych społecznościach znajduje się godne uwagi pole dla współzawodnictwa i dla gwałtownych przesunięć z niskiego na wysoki poziom uwarstwienia”²⁵.

Takie właśnie pole do współzawodnictwa w królestwie Buganda stworzyła instytucja klienteli. Dzięki niej każdy przeciętny Muganda mógł osiągnąć wyższy status na płaszczyźnie władzy politycznej.

Zróżnicowanie na płaszczyźnie społecznej. Na płaszczyźnie społecznej każdy Muganda mógł być albo *mukopi* — poddanym, albo *mulangira* — księciem. Ze względu na patrylinearny system pokrewieństwa dziedziczył status klanu swego ojca. Był więc on albo

²⁵ *Ibidem*, s. 42.

przeciętną jednostką identyfikowaną wyłącznie przez członkostwo klanu, albo potomkiem kabaki. W linii męskiej wszyscy potomkowie kabaki byli *balangira* — książętami. Ale byli wśród nich: *balangira abamabundungu (balangira abakopi)* — „książe, którzy odpadają kolejno” (książe chłopi)²⁶, i *balangira ow'engoma* — „książe bębna”, czyli ci, którzy mogą uczestniczyć w walce o sukcesję tronu.

Grupę statusu opartą na bazie pokrewieństwa tworzyli także członkowie tego samego klanu. Było to o tyle istotne, że członkowie najstarszych klanów skupieni byli najbliżej kabaki, ponieważ częściej aniżeli członkowie innych klanów wybierani byli na ważne stanowiska państwowe, np. dowódca floty królewskiej pochodził zawsze z klanu Ryba Płucodyszna.

Możliwość zmiany statusu społecznego i awansu związana była z osiągnięciem władzy. Osoba posiadająca ją, czyli ta, która rządzi, nazywana była *mwami*. Muganda, który nie urodził się jako *mulangira*, posiadał szanse zdobycia takiej pozycji. Bycie *mwami* wiązało się z władzą majątkową. Zależne było od indywidualnych zdolności jednostki i od uznania kabaki. Stąd naczelną wartością społeczną była idea sukcesu ściśle związana z doskonaleniem się jednostki i nieustanną rywalizacją. Baganda byli od najmłodszych lat przygotowani do walki o korzystne stanowiska; najpierw w łonie rodziny — walka o sukcesję majątku i objęcie stanowiska głowy rodziny; później w domu krewnych, do którego byli oddawani na wychowanie, zabiegali o względy opiekuna, aby ten z kolei oddał swego wychowanka na służbę do znacznego rangą pana, co stwarzało możliwości kariery politycznej. Najostrzejsze formy współzawodnictwa istniały na dworze królewskim. Dozwolone przy tym były wszelkie metody walki — od wykazywania rzeczywistych zalet począwszy na donosach i zabójstwach skończywszy.

Idea sukcesu osobistego. Idea sukcesu osobistego znajduje odzwierciedlenie zarówno w obyczajowości Ganda, jak i w praktykach religijnych²⁷, np. kabakę witano zawsze okrzykiem *osinge*, co znaczy „jesteś tym, który zwyciężył”. Był on rzeczywiście tym, który pokonał swoich rywali. Symbolicznym wyrazem tego była wspomniana już gra — *mweso*.

Baganda, jak większość Bantu, wierzyli w ingerencję sił nadnaturalnych w życie ludzi: we wpływ duchów zmarłych przodków — *mizimu*,

²⁶ Styl życia książąt chłopów był taki sam jak każdego Muganda. Nie posiadali oni żadnych specjalnych praw politycznych i ekonomicznych.

²⁷ Kult bogów odbywał się w świątyniach zwanych *biggwa*.

oraz antropomorficznych duchów, które miały już mieć jedno życie na ziemi tak jak ludzie — zwanych *balubaale*. Tworzyły rodzaj panteonu bogów z poszczególnymi sferami wpływów.

W wierzeniach Baganda większość ważnych duchów była niegdyś królami. Baganda częściej odwoływali się do nich, ponieważ uważali, że oni bardziej niż bogowie zainteresują się sprawami ludzi. Inne ponadnaturalne siły wcielone były w fetysze — przedmioty ręcznie wykonane, w których magiczną moc wierzono. Dla religii Ganda charakterystyczna była magia instrumentalna. Tylko ceremonia koronacji była odzwierciedleniem i afirmacją despotycznej władzy kabaki. Inne ceremonie miały na celu uzyskanie pomocy przodków dla spraw doczesnych. Zdaniem L.A. Fallersa²⁸ ceremonie religijne u Ganda wiązały się przede wszystkim z rytuałami mającymi na celu zdobycie ponadnaturalnej pomocy dla królestwa w ogóle (w jego najazdach na inne plemiona) i dla jednostek w ich pogoni za osobistym sukcesem, w dążeniu do realizacji aspiracji²⁹.

Płeć była również u Baganda istotnym czynnikiem stratyfikacji zgodnym z patrylinearnym systemem pokrewieństwa, który stawiał w sytuacji uprzywilejowanej mężczyznę w stosunku do kobiety. Było to także regułą na płaszczyźnie życia społecznego w szerokim rozumieniu tego słowa.

Wśród Baganda występowały także inne grupy społeczne o wyodrębnionym statusie. Byli to kapłani oraz naczelnicy wojskowi i wojownicy. Status społeczny wraz z możliwością posiadania pozycji władzy zależał od zdolności i chęci walczenia za króla. Z tego więc powodu kobiety nie mogły otrzymywać tytułów i zaszczytów.

Żołnierzy nazywano *musajja wa kabaka* — co znaczy „człowiek króla”. Żołnierz był faworytem kabaki, posiadał wysoką pozycję społeczną i zaszczyty, lecz sam nie mógł ich rozdawać. Żołnierze służyli kabace swoim życiem nie tylko w czasie wojny, ale i w czasie pokoju — naczelnik klanu Ryba Płucodyszna miał obowiązek, a zarazem przywilej dawania na śmierć swojego syna przy okazji ceremonii obejmowania władzy przez nowego kabakę.

W królestwie Buganda występowały więc czynniki stratyfikacji społecznej związane z pokrewieństwem, wiekiem i płcią. Czynnikiem umożliwiającym przejście jednostki z niezależnej od jej woli grupy statusu,

---

²⁸ Fallers, *op. cit.*

²⁹ Wspinanie się w górę hierarchii społecznej nagradzane było honorami — *kitiibwa*, i zaszczytami towarzyszącymi sukcesom. W języku Luganda nie istnieje synonim słowa „parweniusz”. Jednostka osiągająca sukces mogła przyswoić sobie wzory konsumpcji i obyczaje wielkiego wodza.

nabytej przez urodzenie, do wyższej było współzawodnictwo w dążeniu do władzy. Stwarzało ono wśród Baganda warunki ruchliwości społecznej pionowej. Ruchliwość ta zwiększyła się znacznie od momentu rozwoju struktury zawodowej tego społeczeństwa. Warunki sprzyjające procesowi pionowej ruchliwości społecznej stworzyła więc również sytuacja kolonialna.

INGERENCJA KOLONIALIZMU W TRADYCYJNE STRUKTURY

Ustalenie protektoratu

Teren Afryki, zanim kolonializm ustalił tam swoje wpływy, był podany penetracji podróżników i misjonarzy. Jeden z najbardziej zasłużonych, szkocki misjonarz, David Livingstone (1813—1873), swoimi pionierskimi wyprawami po Afryce utorował drogę wielu innym. W 1874 r. ukazał się dziennik z podróży pt. *Last Journals of David Livingstone in Central Africa* — wydany przez jego przyjaciela Horace'a Wallera. Podróże J.H. Speke'a, R.F. Burtona, J.A. Granta, a także H.M. Stanleya wzmogły zainteresowania Afryką.

Historia penetracji Afryki przez misje religijne jest bardzo złożona. W Bugandzie wpływy ich ustaliły się w toku walk wewnętrznych, a także konfliktów o większej skali, związanych z polityką prowadzoną przez królestwo w danym momencie.

H.M. Stanley przygotował w pewnym sensie grunt dla działalności brytyjskich misjonarzy. Nauczył on Mutesę I dziesięcioro przykazań Mojżeszowych i skłonił do przyjęcia misjonarzy. Zachętą do wysłania misji był niewątpliwie słynny list H.M. Stanleya opublikowany w „Daily Telegraph” 15 listopada 1875 r., w którym przedstawił koncepcję idealnego misjonarza oraz stwierdził, że „Mutesa da mu wszystko, czego zapagnie — domy, pola, bydło, kość słoniową. Może on nazwać prowincję swoją własną w ciągu jednego dnia [...] Nie musi on należeć do żadnego narodu, lecz jedynie do całej białej rasy”³⁰.

Pierwsi misjonarze brytyjscy wysłani przez Church Missionary Society przybyli do Bugandy w 1877 r. Wkrótce potem wyruszyła do Afryki misja katolicka na mocy pozwolenia papieża Leona XIII wydanego 24 I 1878 r. Była to misja, której projekt narodził się wśród misjonarzy Algieru. Wzięli w niej udział czterej ojcowie: Livinhac, Girault, Lourdel, Borbot, i brat Amans. Dotarli oni na brzeg Jeziora Wiktorii w roku

³⁰ A. Hastings, *Kościół i misje w Afryce*, Warszawa 1971, s. 82.

1879 i zostali również przyjęci przez króla Bugandy Mutesę I. Otrzymali od niego pozwolenie na osiedlenie się i głoszenie swojej religii. „W tym celu oddał im w dożywocie piętnaście par wołów i dwa morgi pola zasadzone bananami. Ponadto od czasu do czasu dostarczał im to budulca, to robotników potrzebnych przy budowie”³¹.

Mutesa przyjmował misjonarzy nieufnie, aczkolwiek dyplomatycznie: wysłuchiwał ich wywodów na tematy religijne, oglądał ceremonie, dyskutował i słuchał rad, ale jednocześnie planował ich usunięcie.

Działalność konkurencyjną prowadziły misje arabskie, wykorzystując zresztą w tym celu ambicje Mutesy I i niepokoje na jego dworze. W 1882 r. Arabowie i nawróceni na islam Baganda doprowadzili do usunięcia z Bugandy misjonarzy angielskich. Islam zyskiwał sobie wielu zwolenników w wyniku intensywnej działalności misjonarzy arabskich, a także z powodu łatwości adaptacji tej religii w kulturze Baganda dzięki posiadaniu wspólnego elementu, jakim była poligamia.

Po śmierci Mutesy I (1884) tron objął jego syn, Mwanga II, który pozwolił na powrót misjonarzy. Jednakże już w rok później doszło do krwawych prześladowań nie tylko misjonarzy, którzy zmuszeni byli schronić się na wyspach Jeziora Wiktorii, lecz także tych wśród Baganda, którzy stali się wyznawcami nowej wiary. Spowodowane było to zazdrością Mwangi o wpływy chrześcijan na dworze królewskim. Na skutek intryg i, jak to określa Hastings³², „przeciwstawiania się patologicznym skłonnościom króla i jego natarczywości wobec dworzan” ponieśli śmierć członkowie dworu kabaki. 15 XI 1885 r. został stracony Józef Mukasa Balikuddemde, naczelnik pałacu kabaki Mwangi II, 3 XI 1886 r. ponieśli śmierć na stosie, zawinięci w trzciniowe maty, paziowie kabaki (katolicy i protestanci) oraz ich dowódca Karol Lwanga. Zostali oni kanonizowani przez Pawła VI 28 X 1964 r.

Rozprawiwszy się w ten sposób z misjonarzami chrześcijańskimi oraz ich zwolennikami Mwanga postanowił pozbyć się także Arabów. Większość ludności skupiała się wokół niego przyjmując wrogie postawy wobec wszystkich trzech religii: protestantyzmu, katolicyzmu, islamu. Jednakże Mwanga II poniósł klęskę w wojnie z Arabami na skutek niedostatecznego uzbrojenia swojego wojska i zmuszony był ratować się ucieczką. Schronił się na wyspach Jeziora Wiktorii, gdzie nawiązał kontakt z wygnanymi uprzednio misjonarzami i zawarł z nimi pokój. W tym czasie władza w królestwie przechodziła kolejno w ręce braci Mwan-

³¹ Ks. J. Krzyszkowski, *Złote gody Kościoła w Ugandzie*, „Misje Katolickie”, 1929, s. 9.

³² Hastings, *op. cit.*, s. 101.

gi, będących marionetkami arabskimi: Kiwewa (1888), a potem Kalema (1889). W roku 1890 Mwanga II powrócił na tron pokonując swoich rywali przy pomocy misjonarzy. Przyczyniło się do tego również powstanie, które wybuchło wśród prześladowanych stronnictw: katolickiego i protestanckiego. Od tego czasu wpływy islamu w Bugandzie zostały załamane.

W tymże roku, 1890, Anglia i Niemcy definitywnie uzgodniły podział terytoriów swoich wpływów w Afryce. Wielka Brytania objęła Bugandę sferą swoich wpływów dzięki oddaniu Niemcom wyspy Helgoland na Morzu Północnym. Protektorat Ugandy został oficjalnie utworzony w 1894 r. W 1897 r. kabaka Mwanga II i Kabarega z plemienia Bunjoro podnieśli rebelię. Stłumiono ją dopiero w 1899 r. Mwanga II i Kabarega zostali deportowani. Tron w Bugandzie objął Chwa II, syn Mwangi II. W 1900 r. doszło do porozumienia między przedstawicielami kabaki a przedstawicielami korony brytyjskiej. Na mocy Uganda Agreement ostatecznie ustalono rządy Anglii na terytorium królestwa Bugandy, które weszło w skład protektoratu Ugandy. Pierwszym gubernatorem został Sir Harry Johnson.

Zachowano w ogólnych zarysach system polityczno-administracyjny dawnych państw. Zniesiono natomiast organizację militarną. Gubernator brytyjski zatwierdzał odtąd wszelkie decyzje i sprawował władzę naczelną. Równoległe do instytucji byłej administracji powstały szczeble administracji kolonialnej.

Kabaka i jego urzędnicy za pełnienie swoich funkcji otrzymywali odpowiednie, zgodne z umową, wynagrodzenie. Stali się tym samym urzędnikami administracji kolonialnej przy zachowaniu jedynie pewnych kompetencji w podejmowaniu decyzji.

Wodzowie Bugandy zostali mianowani na różne stanowiska w innych prowincjach, co spowodowało antagonizmy międzyplemienne o trwałych następstwach, ponieważ nominacje te połączone były z nadaniem ziemi. Wprowadzony system prywatnego posiadania ziemi (*mailo*) stosowany był przede wszystkim w odniesieniu do ludności Bugandy, która pomogła brytyjskim żołnierzom w pokonaniu Bunyoro. W ten sposób około 40% ludności tego królestwa znalazło się w granicach Bugandy³³.

---

³³ Konflikt zaistniały przez to przerodził się w trwały antagonizm. Już po uzyskaniu niepodległości przez Ugandę znalazł swoje ujście w nacjonalistycznym ruchu, któremu przewodził były król Bunyoro — Tito Winyi IV. Ruch ten miał na celu wyzwolenie świętych miejsc ludu Nyoro, na wzgórzu Mubende, na którym znajdowały się groby królewskiej dynastii. Ruch Mubende skończył się w maju 1963 r. zbrojnym powstaniem przeciw Bugandzie, w którym wzięło udział ok. 2000 ludzi.

Spoleczne konsekwencje zmian w systemie władania ziemią. Brytyjski kolonializm charakteryzujący się pośrednim systemem zarządzania wykorzystywał zastane struktury władzy do potrzeb własnej administracji. Powodował tym samym ambiwalentność tubylczych instytucji władzy. Najostrzej przejawiała się ona w odniesieniu do tradycyjnego wodza. Obowiązkiem jego jako reprezentanta władz kolonialnych było wprowadzanie zmian podstaw życia ekonomicznego i życia politycznego. Był więc osobą wnoszącą zmiany, które wzbudzały krytycyzm i opór, co w konsekwencji powodowało utratę autorytetu wodza. Jednocześnie był symbolem tradycji. Stanowił nadal jedyne znane źródło wartości zapewniających jednostce poczucie pewności i bezpieczeństwa tak koniecznego w momentach gwałtownych przemian społeczno-politycznych.

W tradycyjnym społeczeństwie ziemia, religia i system polityczny były związane ze sobą w sposób zapewniający równowagę wewnętrzną. Wierzenia religijne zawierały metafizykę, kosmologię i system wartości moralnych. Ziemia stanowiła własność przodków, których pamięć otaczana była czcią. Wierzono w ich moc i wpływ na losy żyjących. Ziemi więc nie wolno było sprzedawać. Można było ją jedynie użytkować. Ilość użytkowanej ziemi związana była z rodzajem pełnionej funkcji społecznej. Ze sposobem władania ziemią, zależnego od wierzeń religijnych, związany był system polityczny, który funkcjonował w oparciu o te dwa elementy.

W królestwie Buganda głównym dysponentem ziemi był kabaka, władca absolutny i wyraziciel woli przodków — uosobienie władzy politycznej i religijnej.

Pośredni system rządów kolonialnych zakłócił więc zasady funkcjonowania, na których oparte było tradycyjne społeczeństwo. Wprowadzenie prywatnej własności ziemi (*mailo*) było najistotniejszym czynnikiem zachwiania uprzedniej równowagi.

Cała powierzchnia ziemi³⁴ wynosiła 19 600 mil², z tego aż 10 500 mil² było pod zarządem administracji brytyjskiej, kabaka miał 350 mil², a ministrowie i członkowie rządu kabaki 8000 mil². Wprowadzenie zmian systemu władania ziemią było koniecznością dla stworzenia podstaw rozwoju produkcji kapitalistycznej na dużą skalę.

Dzięki korzystnym warunkom naturalnym nie było w Bugandzie problemu ciężkiej pracy związanej z uzyskaniem żywności, jak to miało miejsce w innych częściach Afryki. Produkcja żywności była prawie wyłącznie zadaniem kobiet. Dzięki temu część ludności mogła być wy-

³⁴ Dane z pracy Sz. Chodaka, *op. cit.*

korzystywana w innych dziedzinach życia. Dlatego też w Bugandzie była stosunkowo wysoko rozwinięta kultura materialna. Jednakże znaczną część energii społecznej pochłaniały wojny, które wydatnie zwiększały potencjał ekonomiczny królestwa. Baganda mówili sami o sobie: „Ludzie nie nauczyli się sprzedawać lub produkować na sprzedaż, wszystko, co uzyskiwali, zawdzięczali sile armii i darom kabaki”³⁵.

Samo bogactwo nie było ideą przewodnią ich ambicji, największe znaczenie miała władza i honor.

W tej sytuacji wprowadzenie istotnych zmian w systemie posiadania ziemi musiało doprowadzić do dezintegracji społecznej. „Ziemia bowiem pełni w utrzymaniu wewnętrznej równowagi społecznej funkcje bardzo istotne. Nie tylko dlatego, że jest wartością sakralną — podobnych jest więcej, ale ze względu na istniejącą koherencję społeczności tradycyjnych: usunięcie jednego elementu burzy równowagę i powoduje zjawisko dezintegracji na wszystkich płaszczyznach”³⁶.

Naczelne wartości społeczne Baganda: władza i honor, nie wynikały z faktu posiadania ziemi, ale z możliwości kariery politycznej.

Uczynienie z Bugandy kolonii nastawionej na produkcję bawełny i kawy odebrało Baganda możliwości realizacji tradycyjnych ambicji. W nowych warunkach część ludności musiała stać się siłą roboczą, która była niezbędna dla stworzenia infrastruktury (budowa dróg, kolei, systemu łączności itd.) — warunku koniecznego do rozwoju gospodarki rynkowej. Intensywna produkcja rolna dla potrzeb rynku światowego, wprowadzenie kupna i sprzedaży ziemi — wszystko to musiało zreorganizować system wartości, na którym dotąd opierał się każdy Muganda w swoich poczynaniach. Nastąpiła desakralizacja uświęconych wartości i elementów struktury społecznej:

ziemia — własność przodków i kabaki stała się przedmiotem handlu;

kabaka — sprawujący władzę charyzmatyczną został podporządkowany biurokratycznej władzy kolonialnej, stał się jej wykonawcą o ograniczonych kompetencjach;

wodzowie, naczelnicy klanów i kapłani utracili w dużej mierze autorytet płynący z faktu wykonywania swoich funkcji;

wierzenia religijne przodków poprzez działalność misyjną były stopniowo wypierane.

W efekcie wprowadzenia dochodowych upraw kawy i bawełny na żyznych ziemiach Międzyjeziora powstała warstwa farmerów gospodarujących w oparciu o drobną własność — zadowolonych z nowego po-

³⁵ Fallers, *op. cit.*, s. 18.

³⁶ A. Zajaczkowski, *Muntu dzisiaj*, Warszawa 1970, s. 63.

rządki i uległych wobec przedstawicieli administracji kolonialnej. Urzędnicy Protektoratu stanowili dla Baganda dodatkowy element struktury władzy, który powielał funkcjonujące tradycyjne wzory władzy — stosunek patronatu i klienteli. Istnienie administracji protektoratu otwierało dla nich możliwości realizacji nowo powstałych aspiracji. Baganda dążyli do zdobycia stanowisk dla swoich dzieci w służbie rządowej poprzez zapewnienie im wykształcenia, początkowo w szkołach misyjnych oraz na uniwersytetach angielskich, a następnie w Makerere College, otwartym w 1939 r. Kształcili się tam liczni Baganda zajmujący następnie stanowiska w administracji i w sektorach technicznych. Makerere College odegrał olbrzymią rolę w wychowaniu nowej inteligencji nie tylko ugandyjskiej, lecz również całej brytyjskiej Afryki Wschodniej.

Przemiany polityczne — status kabaki i »Lukiiko« w okresie kolonialnym. Do momentu wejścia Anglików do Bugandy i ustalenia protektoratu ustrój tego królestwa można określić jako monarchię absolutną, gdzie kabaka stanowi centrum w sieci politycznych zależności. Wodzowie, urzędnicy i wszyscy Baganda byli jego osobistymi sługami — *baddu*.

W nowo powstałej sytuacji zmieniła się zarówno rola kabaki, jak i dotychczasowy charakter organów państwowych. W „Uganda Agreement” z 1900 r. znajduje się następujące określenie: „Kabaka Ugandy jako tubylczy rządca prowincji pod opieką i rządami Jej Królewskiej Mości”³⁷. Królestwo Bugandy weszło w skład protektoratu Ugandy, gdzie do 1921 r. całkowitą władzę posiadał gubernator brytyjski. Jednakże umowa z 1900 r. przyznawała kabace i jego radzie — *Lukiiko* prawo do rządzenia Bugandą pod jego opieką. Kabaka i rząd stały się więc organami wykonawczymi o statusie organów administracji kolonialnej, posiadając nawet przewidziane uposażenie. Kabaka otrzymywał od Buganda Gouvernement 7500 funtów na utrzymanie pałacu oraz rentę z 350 mil² posiadłości należących do tronu od 1900 r. W obrębie tych posiadłości funkcjonowała zminiaturyzowana stara organizacja królewska — *batongole*. Administratorem tych posiadłości został *katikkiro*. Stąd pochodziły dochody kabaki oraz tzw. *privy purse* — fundusze na prywatne wydatki kabaki asygnowane przez państwo, którymi opiekował się skarbnik — *omuwanika w'Enkuluze*.

Do pierwszej wojny światowej wpływ władz brytyjskich był stosunkowo słaby, gdyż polegał na ścisłym przestrzeganiu zasady rządów pośrednich i protektoratu. Jednakże stopniowo od 1917 r. rezydent

³⁷ Fallers, *op. cit.*, s. 125.

angielski wraz ze swoim personelem starał się uzyskać kontrolę nad rządem Bugandy. Jednocześnie *Lukiiko* wolno przekształcało się ze zgromadzenia wodzów, będącego „instytucją do składania hołdów”, w bardziej aktywne i reprezentatywne ciało.

Młoda inteligencja Bugandy zaczęła dążyć do rzeczywistego udziału w zarządzaniu państwem. Wyrazem tych dążeń było powstanie w 1918 r. Young Buganda Association, które stanowiło organizację o autentycznie narodowym charakterze. Wystąpiła ona z żądaniem udziału inteligencji w *Lukiiko* i przetworzenia jej w parlament ludowy. Organizacja ta prowadziła także propagandzie antyimperialistycznej, domagając się stanowczo przestrzegania porozumień i umów zawartych w przeszłości między przedstawicielami Wielkiej Brytanii a władcami królestw Ugandy. Rząd kabaki pod presją brytyjską odrzucił wszystkie żądania przedstawicieli tej organizacji.

W 1921 r. utworzono Radę Wykonawczą i Radę Ustawodawczą Ugandy jako organa przedstawicielskie obsadzone wyłącznie przez Europejczyków. Pewne ograniczenie władzy gubernatora oraz rozwój Protectorate Government, spełniającego szereg nowych funkcji, przekształcały go w sprawny organ nowoczesnego państwa.

W sytuacji tej na terenie królestwa funkcjonowały niemal równoległe dwa aparaty administracyjne: rząd protektoratu i rząd kabaki.

W służbę administracji Protektoratu wchodziło coraz więcej Afrykanów — stanowiło to przedmiot nowych aspiracji. Jednak dopiero po II wojnie światowej, w 1945 r., do Rady Ustawodawczej Ugandy weszli Afrykanie, podczas gdy Indusi zasiedli tam już w 1926 r.

Na początku lat trzydziestych w Anglii pod wpływem liberalnego klimatu politycznego i żądań wykształconych tam Afrykanów narastała tendencja do zmiany polityki w koloniach, polegającej na pewnej liberalizacji stosunków społecznych oraz przekazaniu spraw zarządzania rządóm tubylczym przy zachowaniu funkcji kierowniczych i pełnej kontroli dla rządu brytyjskiego. Jednocześnie w Bugandzie narastały oddolne żądania demokratyzacji rządów kabaki i wprowadzenia do *Lukiiko* przedstawicieli ludu wybieranych drogą powszechnych wyborów.

Reforma gubernatora Dundasa z 1944 r. ograniczała władzę rezydenta i brytyjskiej administracji w Bugandzie do funkcji doradczych i kierujących. Skierowywała ona do afrykańskich władz Bugandy (kabaki, ministrów, *Lukiiko*) wszystkie sprawy zarządzania i kontroli. Tym samym powrócono do warunków zawartych w Uganda Agreement z 1900 r.

W ciągu następnych lat rząd Protektoratu stopniowo przekazywał administrację kraju rządowi kabaki, lecz nie powodowało to demokratyzacji stosunków w Bugandzie.

Podczas strajków, które miały miejsce na początku 1945 r. w Masako, Entebe i Kampali, robotnicy wystąpili z żądaniem wyższych płac. Strajki przekształciły się w demonstracje polityczne skierowane przeciwko rządowi kabaki, które zostały krwawo stłumione przez policję i wojsko.

W październiku 1945 r. rząd brytyjski zdecydował się przeprowadzić pseudodemokratyczną reformę. Do 1945 roku *Lukiiko* składało się z 3 ministrów kabaki, 20 naczelników okręgów i 66 członków mianowanych przez kabakę. Po reformie kabaka mógł mianować 6 członków *Lukiiko*, na pozostałe miejsca weszło 28 naczelników (14 *ggobolola* i 14 *miruka*) i 31 wybieranych, którzy nie byli jednak demokratycznymi reprezentantami, gdyż wybierani byli poprzez liczne pośrednie etapy, a nie drogą bezpośredniego głosowania. Tym samym tylko rząd brytyjski wyniósł korzyści z tej „reformy”, gdyż:

- uszczuplił władzę kabaki;
- sparaliżował postępowanie siły poprzez poddanie ich władzy naczelników, którzy byli bardziej reakcyjni niż sam kabaka;
- uzyskał lojalnych podwładnych w naczelnikach dzięki spełnieniu ich dawnych dążeń.

W 1949 roku przedstawiciele Bataka Party of Uganda i Farmers' Union domagali się od kabaki zwiększenia liczby wybieranych członków *Lukiiko* do 60, i usunięcia z niego ministrów i wodzów nie cieszących się zaufaniem oraz uwzględnienia pewnych żądań ekonomicznych (prawa do oczyszczania własnej bawełny z nasion i swobody handlu produktami rolnymi). Po odrzuceniu tych żądań wybuchły zamieszki, które zostały stłumione.

Następnym etapem rozszerzania kompetencji rządu Bugandy była reforma gubernatora Cohena z 1953 r., która wprowadzała dwie zasadnicze zmiany:

1. 60 z 89 członków *Lukiiko* było wybieranych drogą głosowania; wodzowie zostali usunięci;
2. utworzono ministerstwa: szkolnictwa, zdrowia i zasobów naturalnych w łonie Buganda Government.

W Bugandzie panował wtedy Mutesa II, syn Chwa II, który zasiadł na tronie jako piętnastoletni chłopiec w 1939 r. Był on — tak jak i ojciec — protestantem. Uzyskał staranne wykształcenie. W czasie II wojny światowej ukończył szkołę dla dzieci elity wodzowskiej Ugandy — King's College Budo, oraz Makerere College, a następnie w latach 1945—1948 studiował na uniwersytecie w Cambridge, po czym wrócił do kraju. Był on zwolennikiem rządów absolutnych i wrogiem konstytucjonalizmu. Dążył do uzyskania pełnej dominacji Bugandy w Uganda Protectorate, a w dalszej przyszłości separatystycznej autonomii.

Kiedy w 1953 r. Wielka Brytania przedstawiła projekt stworzenia federacji Kenii, Tanganiki i Ugandy, kabaka przeciwstawił się temu, obawiając się zagrożenia uprzywilejowanej pozycji Bugandy w Ugandzie oraz dominacji w federalnym rządzie białych osadników z Kenii. Odmówił udziału reprezentancji Bugandy w rozszerzonej Radzie Ustawodawczej Ugandy oraz zażądał przejścia kontroli Bugandy z Ministerstwa Kolonii do Ministerstwa Spraw Zagranicznych i określenia terminu uzyskania niepodległości przez Bugandę. W odpowiedzi gubernator Cohen uznał kabakę za nie stosującego się do układu z 1900 r., który zobowiązywał go do współpracy z władzami brytyjskimi, i nakazał deportację Mutesy II do Londynu. Nastąpiło to 30 XI 1953 r.

Deportacja ta okazała się błędem politycznym. Wywołała olbrzymi protest ludności Bugandy, niezmiennie identyfikującej kabakę z królestwem. Powszechna akcja na rzecz jego uwolnienia oraz pozytywny efekt negocjacji podjętych z kabaką w Londynie, kiedy to zaakceptował warunki rządu brytyjskiego, spowodowały w końcu jego triumfalny powrót do kraju w 1955.

Na mocy nowego układu królestwa Ugandy przekształcone zostały w monarchie konstytucyjne. A oto zasadnicze zmiany wprowadzone w Bugandzie ³⁸:

1. przeobrażenie tradycyjnej władzy kabaki w monarchię konstytucyjną typu brytyjskiego;
2. reprezentowanie rządu przez 5 ministrów wybieranych przez naczelnika ministrów spośród 15 kandydatów przedstawionych mu przez *Lukiiko*; naczelnik ministrów był mianowany przez *Lukiiko*;
3. bezpośrednio wybory *Lukiiko* utworzonego z maksimum 93 członków: przewodniczącego, 6 ministrów, 20 naczelników okręgów, 6 nominowanych przez kabakę oraz 60 członków wybieralnych;
4. selekcja naczelników i innych urzędników Buganda Government dokonywana była przez Komisję Nominacyjną, której członków wyznaczał kabaka;
5. skierowanie reprezentacji Baganda do Rady Ustawodawczej Ugandy.

Tak więc autonomia Buganda Government od 1955 r. wzrosła. Stał się on rzeczywistym organem władzy posiadającym własne prawa. Posiadał dwie sfery działalności — prywatną oraz publiczną. W sferze działalności publicznej zatrudnionych było 3887 urzędników w stosunku do 2 milionów mieszkańców Bugandy. Sfera prywatna związana była z utrzymaniem kabaki wraz z dworem oraz administracją jego posiad-

³⁸ Fallers, *op. cit.*, s. 358—359.

łości. Członkowie Buganda Government wynagradzani byli jak służba administracji państwowej i tworzyli złożony i nowoczesny aparat biurokratyczny. Zakres kompetencji rządu ilustruje dobitnie następujące zestawienie.

RZĄD KABAKI w 1956 roku

(liczba pracowników w nawiasach)

Według L.A. Fallersa, *The King's Men*, London 1964

SFERA PRYWATNA (liczba zatrudnionych nie udostępniiona):

urząd skarbnika królewskiego — *omuwanika w'Enkuluze* (miał pieczę nad funduszem na prywatne wydatki króla)
 administrator królewskich posiadłości, które składały się z 41 obszarów ziemskich zamieszkałych przez ok. 30 000 ludzi

SFERA PUBLICZNA (3887)

Administracja centralna:

urząd pierwszego ministra (61)
 skarb państwa (77)
 sądownictwo (124)
 szkolnictwo (10)
 ministerstwo zdrowia (25)
 ministerstwo zasobów naturalnych (29)
 policja (215)
 więziennictwo (438)
 urząd ziemski (13)
 ministerstwo pracy (93)
 administracja stolicy (45)

Prywatny sekretariat i personel pałacowy (159)

Lukiiko (wymienionych nie zalicza się do pracowników):

członkowie wybieralni (60)
 ministrowie (6)
 naczelnicy okręgów (20)
 nominowani przez kabakę (6)

Administracja terenowa (2598):

20 okręgów (*masaza*)
 133 podokręgi (*magombolola*)
 923 parafie (*miruka*)

Jak widać z powyższego zestawienia, rząd Bugandy tworzył zróżnicowane ciało urzędnicze o wyspecjalizowanych funkcjach wymagających spełniania takich samych warunków, jakich spełniania wymagają nowoczesne role zawodowe. W przeszłości funkcje te spełniane były w dużej mierze przez Protectorate Government. Jednak „członkowie Buganda Government, motywując często swoje stanowisko nacjonal-

stycznymi sentymentami i *esprit de corps*, chcieli pokazać, że potrafią swe funkcje spełniać równie dobrze jak pracownicy Protectorate Government. Narodowa дума dostarcza rodzaj *super ego* dla podtrzymania nowoczesnych instytucji, które w innym wypadku nie mogłyby zakorzenić się tak głęboko w społeczeństwie Ganda”³⁹. Tak więc Buganda Government stawał się również polem powstania i wyodrębnienia się nowych umiejętności, a konsekwencją tego był proces postępującej identyfikacji z pełnionymi funkcjami.

W 1957 r. przeniesiono siedzibę rządu z pałacu królewskiego do nowego pomieszczenia na drugim końcu tej samej ulicy noszącej nazwę Kabaka Aujagala, tzn. „Król mnie kocha”. Był to nie tylko symboliczny akt oddzielenia tych dwóch instytucji.

Konsekwencje kształtowania się struktury zawodowej społeczeństwa

Separacja struktur zawodowych od struktur pokrewieństwa oraz nowe typy więzi i zrzeczeń. Stabilizacja państwa kolonialnego zapoczątkowała procesy modernizacyjne i zmiany polityczne. Jednym z istotnych przejawów modernizacji jest separacja struktur zawodowych od struktur pokrewieństwa. Proces ten jest najjaskrawiej dostrzegalny na gruncie rodziny. W społeczeństwie tradycyjnym rodzina koncentruje w sobie role zawodowe — stanowi jednostkę produkcyjną, często samowystarczalną. Natomiast w społeczeństwie nowoczesnym staje się ona coraz bardziej związkiem osób połączonych wyłącznie więzią emocjonalną. W momencie, kiedy zawód ojca rodziny staje się jedynym lub najważniejszym źródłem utrzymania — zdobywa dla niej niezależność, ale i dominuje nad nią.

Ogólnie rzecz biorąc, w społeczeństwie nowoczesnym zawód jednostki determinuje jej miejsce w systemie stratyfikacji.

Natomiast w społeczeństwie tradycyjnym występowała sytuacja odwrotna — miejsce jednostki w systemie stratyfikacji determinował jej zawód. Czyste formy takiej zależności występowały w Indiach. Zawód wynikał z członkostwa kasty. Podobnie w średniowiecznej Europie chłop miał znikome szanse na zmianę zawodu. Miało to daleko idące konsekwencje społeczno-kulturowe: warunkowało styl życia i wzory kultury z nim związane oraz umiejscowiło jednostkę raz na zawsze w sieci społecznych zależności.

³⁹ *Ibidem*, s. 128.

W Bugandzie przedkolonialnej sprawa ta wyglądała nieco inaczej. Nie wyloniły się tam role zawodowe jako niezależne bazy społecznego rozwarstwienia związane z towarzyszącą im charakterystyczną subkulturą oraz niemożnością zmiany statusu społecznego. Zasady mobilności społecznej stworzone przez instytucję klienteli umożliwiły zmianę statusu i osiągnięcie pozycji zawodowej. Przy tym istotny był zakres posiadanych kompetencji i właśnie on był wyznacznikiem statusu jednostki, a nie rodzaj zdobytej specjalizacji.

Sfery życia prywatnego i zawodowego przeplatały się nawzajem. Role, jakie mógł spełniać Muganda, były rolami zobowiązań i możliwości. *Musajja wange*, „mój sługa”, miał zobowiązania, natomiast *mukama wange*, „mój pan”, miał możliwości. *Mukopi* miał jedynie zobowiązania, niezależnie czy był rybakiem, czy uprawiał ziemię, czy też zajmował się rzemiosłem. *Mwami* natomiast miał i możliwości, i zobowiązania — stawiał bowiem *mukopi* w stosunku zależności od siebie, a jednocześnie zależny był od swego pana. Stąd wśród Baganda płynęła społeczna presja na indywidualny postęp, możliwy do osiągnięcia dla jednostki dzięki łączeniu ambicji i siły z umiejętnością „bycia rządzonym”.

Modernizacja wśród Baganda w tej dziedzinie życia pod wpływem kolonializmu polegała więc na zwiększeniu liczby dostępnych ról zawodowych i na ich depersonalizacji. Dopiero w tym momencie rozpoczyna się proces rozwarstwienia społecznego na bazie zawodowej.

Miasto było gruntem, na którym najbardziej uwidaczniał się proces postępującego rozdziału między zawodową dziedziną życia a jego sferą prywatną, determinowaną niegdyś przez system pokrewieństwa.

Potrzeby zaspokajane uprzednio przez udział jednostki w organizacjach plemiennych i więzi wynikające z pokrewieństwa zaczęły zaspokajać zrzeszenia oparte na nowych zasadach, innych aniżeli pokrewieństwo. Wynikały one z uczęszczania do takich instytucji, jak kościoły i szkoły czy kluby i bary, a nawet sklepy i kina.

Miasto stało się środowiskiem kształtującym nowe potrzeby, a jednocześnie zaspokajającym je tak, jak dawniej organizacje plemienne, które poprzez różnorodne formy działania współtowarzyszyły jednostce od chwili urodzenia aż do śmierci.

Niektóre ze stowarzyszeń powstałych na gruncie miejskim nawiązywały do organizacji plemiennych, podtrzymując ich tradycje lub opierając swoje formy organizacyjne na tradycyjnych grupach społecznych, takich jak lineaż, klan, plemię czy wiejska wspólnota terytorialna. Kultuwując tradycje plemienne poprzez podtrzymywanie zainteresowań takimi elementami tradycyjnej kultury, jak pieśni i tańce, wierzenia, historia i język, tworzyły one opozycję w stosunku do wpływów euro-

pejskich; wyzwały one więc tendencje nacjonalistyczne. Pełniły one równocześnie rolę pośrednika między miastem a wsią, gdyż stanowiły kanały przepływu informacji. Były jednocześnie roznosicielami postępowych idei i opinii publicznych, kształtowanych w centrach miejskich.

Jednak jedną z najistotniejszych funkcji organizacji opartych na wzorach plemiennych była ich rola w wykształceniu elit afrykańskich m. in. przez utrzymywanie swoich własnych szkół.

Również kluby zrzeszające inteligencję afrykańską lub poszczególne grupy zawodowe odegrały dużą rolę w zwiększeniu zainteresowań sprawami politycznymi.

Aktywność polityczną przejawiały również organizacje kobiece. „W Ugandzie specyficznymi chrześcijańskimi organizacjami, takimi jak The Mather's Union i YMCA, odegrały dużą rolę w popularnej agitacji na rzecz powrotu kabaki Bugandy dzięki powołaniu organizacji kobiecej o wyraźnie politycznym charakterze The Uganda African Women's Congress”⁴⁰.

Ponadto również działalność misji chrześcijańskich dostarczała nowych sposobów zrzeszania się. W wiktoriackiej Ugandzie, gdzie liczba wiernych wynosiła w 1929 r. około 304 tys., funkcjonowały takie organizacje parafialne, jak Kongregacja Aniołów Stróż — dla chłopców i dziewcząt do lat 15, Arcybractwo Serca Jezusowego dla młodzieży i Kongregacja Niepokalanej dla dziewcząt. Ojcowie rodzin należeć mogli do Kongregacji Św. Józefa, a matki do Kongregacji Matki Boskiej. W tymże roku przeszło 34 tysiące dzieci uczęszczało do szkół misyjnych.

Zrzeszanie się Afrykanów w organizacjach typu religijnego, zainicjowanych działalnością misyjną, dało im sposobność poznania i przyswojenia elementów kultury europejskiej. Problem ten wykracza jednak poza ramy niniejszego rozdziału. Zasygnalizowany został dlatego, że stabilizacja kolonializmu wiąże się również z wpływami kultury państwa kolonialnego na kulturę państwa kolonizowanego, a więc również z problemem „importu” nowego rodzaju instytucji i zrzeszeń dostarczających nowych wzorów zachowań i aspiracji. Wzory te często były przeciwstawne do obowiązujących w danej kulturze, jak np. propagowanie monogamii sprzecznej z panującym poligamicznym modelem małżeństwa.

Reasumując: wyodrębnienie się ról zawodowych od ról narzucanych przez system pokrewieństwa i dostarczenie nowych możliwości dla realizacji afrykańskiego współżycia społecznego są konsekwencją przemian

⁴⁰ T. Hodgkin, *Nationalism in Colonial Africa*, London 1956, s. 91.

społeczeństwa tradycyjnego pod wpływem modernizujących go oddziaływań kolonializmu.

Nowe role zawodowe. Administracja kolonialna stworzyła zapotrzebowanie na wiele nowych ról zawodowych, takich jak nauczyciele, nowocześni farmerzy (w odróżnieniu od chłopów), policjanci, urzędnicy, służba publiczna. Zjawiskami sprzyjającymi tworzeniu się nowej zawodowej struktury społeczeństwa była także urbanizacja oraz rozwój gospodarki kapitalistycznej. Miasta powstające dla jej potrzeb stworzyły możliwości zatrudnienia Afrykanów w nowych dziedzinach zawodowych — w transporcie i handlu. Powstał także zupełnie nowy rodzaj pracy najemnej na plantacjach podlegających zarządowi kolonizatorów.

Rozwój pracy najemnej stworzył kategorię ludzi zarabiających, nie można ich jednak automatycznie określić europejskim terminem „robotnicy”. W odniesieniu do sytuacji kolonialnej Afryki, a szczególnie w wypadku Ugandy, gdzie większość siły roboczej w stosunku do całej populacji skoncentrowana była w rolnictwie, jest to określenie nieadekwatne. Poza tym „Wielu afrykańskich robotników, będących jeszcze praktycznie chłopami niezupełnie oderwanymi od swoich wiosek lub od tradycyjnego rolnictwa, zarobkuje sporadycznie lub sezonowo”⁴¹.

W związku z tym proces proletaryzacji wykraczał poza obręb stale zarabiających, którzy byli stosunkowo nieliczni w porównaniu z całą populacją. Stanowili oni zaledwie 5% ogółu ludności całej Afryki kolonialnej.

Cechami charakterystycznymi siły roboczej w Afryce była jej płynność i sezonowość uwarunkowana nawykami kulturowymi. Życie w obrębie plemienia posiadało swój rytm determinowany obrzędami i rytuałami, które kolidowały z wymaganiami pracy w nowych warunkach. Na przykład w 1947 r. wśród Afrykanów zatrudnionych w Kenya and Uganda Railway tylko 16% miało więcej aniżeli 10 lat ciągłej pracy; 50% — mniej niż 3 lata, 30% — mniej niż 1 rok⁴². Problem ten wpływał również z braku „przemysłowej” dyscypliny pracy.

W procesie rozwoju gospodarki kolonialnej uwidaczniał się wyraźny podział między białymi pracodawcami i zarządcami a czarnymi niewykwalifikowanymi robotnikami. Pierwsi z nich tworzyli swój własny świat — świat białego człowieka, ekskluzywny i zamknięty dla Afrykanina.

⁴¹ *Ibidem*, s. 118.

⁴² *Ibidem*, s. 119.

Miejszem, w którym biali spotykali się z czarnymi, była płaszczyzna działalności zawodowej. Kontrasty między nimi nie były identyczne na terenie całej Afryki — zarysowywały się w różnym stopniu nasilenia zależnym od rodzaju ingerencji kolonialnej. Ogólnie rzecz biorąc, na płaszczyźnie zawodowej możliwości rozwijania umiejętności Afrykanów napotykały na bariery zatrzymujące procesy kształcenia na poziomie nisko wykwalifikowanego robotnika lub też dopuszczające do zdobycia jedynie pewnych technicznych umiejętności. Jednakże procesy kształcenia Afrykanów związane były z potrzebami kolonialistycznych towarzystw przemysłowych i handlowych. Powstawanie afrykańskich ośrodków uniwersyteckich, mających na celu kształcenie członków miejscowych elit dla przyszłych klas rządzących, było późniejszym przedsięwzięciem wynikającym ze stopniowego „usamodzielniania” terytoriów objętych protektorem.

Proces proletaryzacji Afrykanów i skupienie pewnej części siły roboczej w miastach spowodował wystąpienie dotąd niespotykanych, nowych form zrzeszania. Formy zrzeszeń o charakterze związków zawodowych powstawały początkowo pod wpływem wzorów zewnętrznych. Działy one jako organizacje zalegalizowane przez Protectorate Government. Pieczę nad związkami zawodowymi mieli specjaliści z Trade Union Officers przy British Colonial Office. W konsekwencji tego następowało przeniesienie do Afryki europejskich form ruchu związkowego, wzmożone przez kontakty przywódców afrykańskich z przywódcami związków europejskich.

Fakt, że początkowo Europejczycy byli tymi, którzy mieli kwalifikacje, natomiast Afrykanie stanowili przede wszystkim niskokwalifikowaną siłę roboczą, miał swoje odzwierciedlenie również w stopniu zorganizowania ruchu związkowego. Tam, gdzie liczba ludności zatrudnionej była względnie duża w stosunku do całej populacji, szczególnie w krajach, gdzie nastąpił rozwój przemysłu, przynależność do organizacji związkowych była znacznie powszechniejsza.

W roku 1953, na terenie Ugandy⁴³, gdzie liczba zatrudnionych wynosiła 280 000 osób, co stanowiło 4°% całej populacji, członków związków zawodowych było zaledwie 1500. Dla porównania: w Sierra Leone, gdzie zatrudnionych było 80 000, co stanowiło również 4°% populacji, do związków zawodowych należało 20 000 osób.

Przed II wojną światową strajki organizowane przez te związki były raczej sporadyczne. Na przykład o strajkach robotników z Sierra Leone

⁴³ *Ibidem*, s. 117.

Railway z lat 1919 i 1926 pisano jako o „buncie przeciwko rządowi podniesionemu przez jego własnych poddanych”⁴⁴. W Ugandzie po II wojnie światowej działała organizacja o wybitnie nacjonalistycznym charakterze skierowana zarówno przeciwko Europejczykom, jak i Azjatom, o nazwie Mr. Musazi's Uganda African Farmers' Union.

Jednakże wczesna działalność ruchu związkowego nie przejawiała większej aktywności, ponieważ istotną przeszkodą był analfabetyzm, a także brak sposobów powszechnej informacji, utrudnionej w dodatku różnorodnością językową.

Przemiany, które nastąpiły pod wpływem kolonializmu w stosunkach społecznych (powstanie struktury zawodowej społeczeństwa), znalazły swój wyraz w zmianie sensu dawnych pojęć: *mukopi* i *mwami*. *Mwami* oznaczało odtąd jednostkę oddelegowaną przez Buganda Government do określonego rodzaju pracy — nie był więc to już przydomek jednostki posiadającej władzę. Określenie *mukopi* nabrało sensu pejoratywnego; oznaczało człowieka pospolitego — *bantu ba bulijjo* lub *bannakyallo*, tzn. ludzie nieociosani, wieśniacy, oraz *simuyigirize* — ludzie niewykształceni. W miejsce dawnego określenia *mukopi* pojawiło się inne — *mulimi*, oznaczające farmera, plantatora. Pracę w rolnictwie określa się *mulimu* — słowo to pochodzi od czasownika *kulima* — uprawiać. Pojawiło się także określenie *mupasi* — najemny pracownik niewykwalifikowany. W słownictwie dotyczącym tytułowania ludzi pojawiła się adaptacja z języka angielskiego sensu słów: *mister* i *missis*. Analogicznie powstały więc określenia *omwami* i *omuky*. Tego drugiego używano pierwotnie w odniesieniu do starszych żon mężczyzn posiadających władzę i honor — *kittibwa*, czyli do żon *bami* (liczba mnoga od *mwami*). Tak więc dawny podział na *bakopi* i *bami* (grupy społeczno-zawodowe o względnie dużej mobilności pionowej, która powodowała stałą możliwość awansu lub degradacji) zastąpiony został rzeczywistą strukturą zawodową, właściwą nowoczesnemu społeczeństwu.

* * *

Zostały tutaj omówione jedynie niektóre aspekty przemian. Dla uwidocznienia zmian zasadniczych świadomie został pominięty problem udziału Indusów w historii Bugandy — ich rola w rządach i uprzywilejowana sytuacja w stosunku do ludności afrykańskiej, co stanowiło również źródło konfliktów wewnętrznych. Nie wspomniano również o działalności partii politycznych i innych organizacji o charakterze narodowym,

---

⁴⁴ *Ibidem*, s. 125.

które miały swój udział w ustaleniu kształtu przyszłego niepodległego państwa. Działalność taka — właściwa społeczeństwom na wyższym szczeblu rozwoju społecznego — warta jest odnotowania jako skutek przenikania elementów obcej kultury na grunt afrykański.

Reasumując należy podkreślić, że jakkolwiek brytyjski pośredni system rządów kolonialnych zakładał wykorzystywanie zastanych struktur społecznych dla własnych potrzeb, w zasadzie nie planując ich zmian, to jednak podziałał na nie destrukcyjnie: zmieniał istniejące systemy wartości i przekształcał kulturę. Wypływało to z konieczności dostosowania ich do wypełniania nowych funkcji niezbędnych dla rozwoju kolonialnej eksploatacji Afryki. Niektóre z tych procesów uznane za najistotniejsze zostały tutaj przedstawione.